

УДК 821/161/2:82-343

ББК 83/3 (4 Укр)

ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

О. В. Дибовська

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури; 76015, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

У роботі представлено персоналії дослідників літературної казки та окреслено основні напрями їх досліджень. З'ясовано зміст поняття «казка» та «літературна казка». Проаналізовано узагальнені концепції казкотворчості та причини її виникнення.

Ключові слова: казка, літературна казка, казкарі, дослідники казок.

Казки супроводжують нас з дитинства, а тому є важливим чинником формування особистості. За допомогою казок в давнину люди намагались зрозуміти себе та навколишній світ. Загальновідомо, що первинне світобачення людей засновувалось на міфологічному сприйманні подій та явищ навколо. Саме тому все те, що оточувало людей: тварини, предмети, явища природи стали олюднювати, надавати їм значень, особливостей та можливість прямого спілкування із людьми за допомогою казок.

Грунтуючись на життєвому матеріалі та синтезуючи в собі багатющий виховний потенціал, казки спонукають читачів здійснити захоплюючу мандрівку вигаданою країною, випробувати власні вольові та етичні якості, скоригувати траєкторію власного розвитку, одержати первинні знання з культури власного та інших народів, розвивати власну думку, емпатію, толерантність та, як наслідок, закладати фундамент для подальшого поетапного становлення особистості. Саме тому казками зацікавились дослідники багатьох країн.

Метою статті є: окреслити персоналії дослідників літературної казки та представити узагальнені концепції дослідження казкотворчості.

Дослідження казок відбувалось в багатьох аспектах. Так, дослідники розглядали особливості літературної казки як жанру (О. Сорокотенко); семантико-синтаксичну структуру казки (С. Шевчук); структурну форму мовлення персонажів (Т. Вавринюк); часову структуру (О. Боднар); жанрові особливості різних видів казок (В. Анікін, В. Бахтіна, О. Бріцина, Н. Відерникова, Л. Дунаєвська, І. Копка, С. Мишанич, В. Пропп, А. Никифоров, Н. Рошияну). Крім того досліджувалась казка з погляду філософів як феномен культури (О. Величко); з точки зору

психологічної науки виявлено особливості сприймання і розуміння дітьми казкового змісту (В. Андросова, І. Бех, Л. Виготський, Л. Гурович, І. Ельконін, О. Запорожець, Г. Леушина, О. Соловійова, Н. Циванюк); з позиції лінгводидактики казка розглядалася вченими як засіб виховання (Р. Жуковська, С. Литвиненко, О. Соловійова, О. Усова, С. Бакуліна); джерело формування естетичних почуттів (В. Пабат). Велику увагу казкам як жанрові творчості та засобу виховання школярів приділяли Бібко Н., Бурова Р., Деркачова О., Качак Т., Дорошенко С., Ігнатенко Н., Корнійчук І., Кубинський М., Олійник Г., Пабат В., Сиротинко В., Тищенко С., Чуйко Г., Кваша М., Братко В., Шпільчак О., Зубенко О., Кошман І. та ін.

На думку Н. Зборовської: «Найпоширенішою причиною виникнення казок був глибинний індивідуальний досвід. Тобто активні вторгнення з боку підсвідомого у сферу життєвого досвіду окремої особистості привели до появи ядра оповідання, навколо якого моделювалися різні варіанти тексту залежно від тлумачення цього ядра. Так казка, постаючи на основі індивідуально пережитої психологічної проблеми, згодом абстрагувалася від первісної конкретики з допомогою казкарів-тлумачів. Тому зміст казки можна розуміти суб'єктивно: згідно з цим тлумаченням, всі архетипні образи відображають психологію розвитку однієї людської душі, або об'єктивно, тоді всі архетипні образи відображають обставини і відносини зовнішнього світу» [4, с. 71].

За даними підручника теорії літератури: «Казка – малий епічний жанр, корені якого сягають в усну народну творчість. В основу казки покладено вигадані, фантастичні чи авантюрні події. Кінцівка є переважно оптимістичною: добро перемагає зло». [9, с. 242]

Вважається, що казка генетично пов'язана з давньою міфологією. Її становлення відбувалося шляхом перетворення міфологічних структур, що поступово втрачали зв'язок з ритуальним дійством, у них послаблювалася віра в істинність міфічних подій, розвивалася фантазія, втрачалася етнографічна конкретність, відбувалася заміна міфічних героїв звичайними людьми, причому увага переносилася з колективної долі на життя окремої людини. [6, с. 140]

Як і багато інших епічних жанрів, казка паралельно існує як у фольклорі, так і у формі авторської літературної творчості. Жанр фольклорної казки генетично сходить до міфу. Як вважає Е. Мелетинський, казка могла відокремитися від міфів унаслідок «розриву безпосереднього зв'язку цих міфів з ритуальним життям племені. Відміна специфічних обмежень на розповідання міфу, допущення в коло слухачів не втаємничених (жінок та дітей) тягнули за собою мимовільну настанову оповідача на вигадку, підкреслення розважального моменту й неминуче – ослаблення віри в достовірність розповіді. Із міфів виводяться особливо сакральні моменти, посилюється увага до сімейних стосунків героїв, їхніх суперечок, бійок і т. п. Первісна сувора достовірність поступається

місцем несуворій, що сприяє дедалі більш усвідомленому у вільному вимислі» [7, с. 441].

Становлення і розвиток літературної казки розпочався набагато пізніше, аніж народної, та передбачав обробку фольклорних сюжетів і введення їх до художнього письменства. В різних країнах цей процес відбувався у різні періоди. Східним літературам означений жанр був відомий раніше, ніж західним, що засвідчено пам'яткою індійської писемності «Гантранп'яка» (IV ст.), яка поширювалась під пізнішою назвою «Панчатантра».

Дослідники та науковці говорять про суттєву відмінність народних казок та літературних. Так Л.Ю. Брауде тлумачить літературну казку наступним чином: «Літературна казка – це авторський художній твір, прозаїчний або поетичний, який ґрунтується або на фольклорних джерелах, або є суто оригінальним; твір переважно фантастичний, чарівний, який змальовує незвичайні пригоди вигаданих героїв і в деяких випадках орієнтований на дітей; твір, у якому чудо відіграє роль сюжетотворюючого фактора, служить відправною точкою характеристики персонажів» [2, с. 234].

Формування літературної казки в європейському художньому письменстві пов'язано з публікацією збірки італійського поета Д. Базіле (1575-1632) «Пентамерон», або «Казка про казки» (1634). Це були чудово інтерпретовані письменником 50 народних казок. Фольклористи вважають її першою в Європі збіркою народних казок.

На східнослов'янському ґрунті термін «казка» вперше як рівнозначний поняттям «баснь», «байка» тлумачиться у граматиці Лаврентія Зизанія «Лексись сиречь реченія» (1596 р.), а пізніше як ідентичний словам «баснь», «байка», «вимисел» у словнику Памви Беринди «Лексіконь славеноросскій и имень тлькованіє» (1627 р.). Приблизно в цей же час (1649 р.) у грамоті Верхотурського воєводи Рафа Всеволозького вперше офіційно задокументовано російський термін «сказка».

Активні дослідження казок в Європі розпочались зі спроби згрупувати казки в XIX ст. О.М. Афанасьєвим та Й. Басанавічюсом. Згодом з'явилися класифікації В.М. Міллера, О. Никифорова, А. Аарне, С. Томпсона. Перше ґрунтовне дослідження у галузі вивчення структури казки В.Я. Проппа «Морфологія чарівної казки».

Окрім класифікації казок проводилися розвідки у сфері аналізу казки. Глибинним психоаналізом казки, як важливим засобом для розвитку особистості, займався З. Фрейд; К.-Г. Юнг заклав основи аналізу казки з точки зору архетипів; Е. Берн наголошував на виборі життєвих сценаріїв з казок. Саме ці дослідники заклали основу для розвитку власних теорій своїми послідовниками впродовж століть і вони залишаються актуальними до сьогодні.

Крім класифікацій та аналізу казкового матеріалу у 19 ст. відбувалось збирання народних казок, а згодом і перші спроби написання літе-

ратурної казки. Першовідкривачем літературної казки вважається французький письменник Шарль Перро. Першими дослідниками, що започаткували збирання народних казок на початку 19 століття на теренах України, були Є. Гребінка, П. Гулак-Артемівський, М. Цертелєв, М. Максимович, І. Срезневський, Л. Боровиковський, М. Костомаров, О. Бодянський та ін.

Першим цілісним виданням української казкової прози було двотомне видання «Народних південноросійських казок» (К., 1869, 1870) І. Рудченка. Помітним явищем були видання «Малоруські народні перекази і оповідання» М. Драгоманова. У цьому руслі активно працював І. Франко, що засвідчують його фольклористичні праці. У «Передмові до збірника казок О. Роздольського», у дослідженні «Пісні та казки про Правду і Неправду» (1906) він аналізує соціально-історичний ґрунт казкового епосу.

У руслі кращих європейських традицій – наукові розвідки М. Грушевського, в яких розробляються проблеми класифікації казкового матеріалу, генеалогії жанру, міжнаціональних впливів та запозичень, аналізуються провідні мотиви та образи казок, оцінюються праці європейських учених.

В українському художньому письменстві жанр авторської казки започаткувала Марко Вовчок («Дев'ять братів та десята сестриця Галя», «Невільничка», «Ведмідь»), С. Руданський («Цар Соловей», «Вовк, Собака і Кіт»), І. Манжура («Трьомсин»), Панас Мирний («Казка про Правду і Кривду»), Ю. Федькович («Голодний чорт, або Дорога до пекла», «Бідний Михась»), Б. Грінченко («Дівчина Леся», «Скарб», «Крук, велика птиця» та ін.), Леся Українка («Метелик», «Лелія», «Біда навчить»), М. Коцюбинський («Хо») та ін. Непересічна роль у розробці жанру літературної казки належить Іванові Франкові, який не лише присвятив казковому епосу свої наукові студії, але й сам написав, використавши широке інтертекстуальне поле, такі твори, як «Абу-Касимові капці», «Коваль Бассім» тощо.

Літературна казка як казка авторська відрізняється від народної насамперед суб'єктивізмом у зображенні дійсності. Адже письменник, використовуючи казкову форму, акцентує особистісне бачення навколишнього. В літературній казці все самотутнє і це характерно для творчості найвизначніших казкарів не лише ХІХ ст., але й представників літературного казкарства століття ХХ-го: Януша Корчака, О. Толстого, А. Екзюпері, Дж. Родарі, О. Пройслера, Дж. Крюса, І. Зієдоніса, М. Носова та ін.

На початку 20 ст. досліджували та видавали український казковий епос А. Кримський, В. Юзвенко, П. Іванов. І.П. Березовський у 1976 р. здійснив найповніше наукове видання «Казки про тварин», вступна стаття до якого подає ґрунтовний аналіз історії збирання, публікації та

вивчення «звіриного епосу». Активно збирав та наполегливо вивчав казки фольклорист із Закарпаття П. Лінтур.

В українському художньому письменстві ХХ століття кращі традиції світового та вітчизняного літературного казкарства поглиблювали О. Олесь («Грицеві курчата», «Мисливець Хрін та його пси», «Водяничок», драматичний етюд «По дорозі в Казку» та ін.), М. Вороний («Євшан-зілля»), А. Королів-Старий («Нечиста сила»), Оксана Іваненко («Лісові казки»), Наталя Забіла («Хатинка на ялинці», «Про ліниву дівчинку» та ін.), Гр. Тютюнник («Степова казка»), В. Симоненко («Цар Плаксій і Лоскотон», «Казка про Дурила», «Подорож у країну Навпаки»), а також М. Стельмах, В. Сухомлинський, В. Нестайко, В. Чухліб та багато інших.

Українська літературна казка була об'єктом дослідження і сучасних дослідників, таких як О. Горбонос, О. Гарачковська, Л. Дереза, Н. Тихолоз, Г. Сабат, Ю. Ярмиш, однак про сучасну авторську казку, її жанрові особливості досліджень немає за винятком поодиноких статей за персоналіями і конкретними творами (Т. Качак, М. Крук, Н. Марченко, О. Деркачова, Л. Овдійчук).

За словами Л. Овдійчук: «Сучасна казка стала більш реалістичною: за буянням фантазії – серйозні, глибокі реальні проблеми: екологічні, соціальні, моральні. Автори акцентують кожен у свій спосіб на знеціненні загальнолюдських понять: любові, взаєморозуміння у стосунках батьків і дітей, доброти.» [8, с. 226]

В.А. Єфименко аналізуючи сучасні підходи до аналізу казок виокремив такі їх види:

1) фольклористичний підхід – орієнтований на фольклорну казку та ідентифікацію її базових компонентів. Представники А. Аарне та С. Томпсон, які зосереджували свою увагу на історико-географічному методі дослідження. У 2004 р. відома класифікація Аарне-Томпсона була доповнена, розширена і частково переписана німецьким вченим Х. Й. Утером;

2) структуралістський підхід – виявлення структурних компонентів казки як жанру. Представником даного підходу був В.Я. Пропп, який виділив постійні елементи в композиції: функції дійових осіб та набір ролей персонажів. Продовжували наукових поступ у структуралістському підході такі дослідники, як А.Ж. Греймас, М. Татар, С.Ю. Неклюдова, А.В. Рафаєва. В. Єфименко, проте, зауважує, що «що структуралістський підхід фокусується на наративних елементах, які залишаються незмінними, залишаючи поза увагою соціально-історичні аспекти та культурний контекст функціонування казки, а також варіативні складові форми та змісту казок». [3]

3) психоаналітичний підхід – в центрі аналізу ставить символізм казок. Представниками були К.Г. Юнг, М.Л. фон Франц, згодом Б. Беттельхем, котрий розглядав казки як засіб психотерапії.

4) соціо-історичний підхід – аналіз казкового матеріалу із соціокультурної точки зору. Зокрема сюди відносять А. Нітшке, Р. Боттігхаймер, Дж. Зайпс, котрі наголошують на впливі епох та соціуму на сюжет та зміст казок;

5) феміністичний підхід – особливо актуальний сьогодні, адже аналізує казки з погляду присутності в них гендерних стереотипів. Цікавою в рамках феміністичного підходу є робота М. Ліберман, котра звернулася до проблеми «очікування принца», адже ж «мільйони жінок сформували психо-сексуальні уявлення про себе та власну позицію щодо того, чого вони можуть або не можуть досягти, яка поведінка винагороджується, і якою є нагорода, частково саме з їхніх улюблених казок» [1, с. 385]. Серед найвідоміших авторів сучасних феміністичних казок можна згадати Енн Секстон, Анжелу Картер, Джейн Йоулен, Теніт Лі, Робін МакКінлі та інших.

Розглядаючи казку з будь-якого підходу, можна її алегорично порівняти з насіниною, а ми читачі чи слухачі – ґрунт для неї. Слухаючи або читаючи казку, ми здатні переживати всі події, які трапляються з героєм так, наче самі ним є, вбираючи в себе знання, про які йдеться в казці. М. Кваша, проаналізувавши праці науковців, що називали читання казок і «містичною співучастю», і «проективною ідентифікацією», розглядає це як здатність свідомості на певний час відділятися від Еґо й зливатися з іншою реальністю, тобто з іншим способом сприйняття, іншим способом розуміння [5, с. 11].

Очевидною є необхідність дослідження жанру літературної казки, оскільки в останнє десятиліття ХХ на початку ХХІ століття в українській літературі для дітей з'явилося багато казкових творів сучасних майстрів пера: І. Андрусика, Н. Воскресенської, Ю. Винничука, Л. Ворониної, О. Гавроша, С. Гридіна, О. Дерманського, Г. Малик, З. Мензатюк, О. Росича, М. Павленко, Г. Пагутяк, В. Рутківського та ін.

Отож, на сучасному етапі дослідження літературної казки можемо виокремити такі основні підходи до аналізу текстів: фольклористичний, структуралістський, психоаналітичний, соціо-історичний та феміністичний. Кожен із підходів має своїх послідовників у сучасному науковому світі, зокрема і в Україні. На нашу думку кожен із підходів є важливою ланкою у дослідженні казок, адже відображає різні аспекти тексту. І лише синтез різних поглядів представляє повний науковий аналіз казкового матеріалу.

Література

1. Lieberman M. Some Day My Prince Will Come: Female Acculturation through the Fairy Tale / M. Lieberman // College English. – 1972. – Vol. 34, №3. – P. 383-395.
2. Брауде Л.Ю. К истории понятия «литературная сказка» / Л.Ю. Брауде // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1977. – Т. 36. – № 3.

3. Єфименко В. А. Сучасні підходи до аналізу казок [Електронний ресурс] / В.А. Єфименко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. – 2014. – Вип. 48. – С. 186-188. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2014_48_59.pdf
4. Зборовська Н. Казка як психотерапія для дорослих і дітей / Н. Зборовська // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – №9. – С. 71-80.
5. Кваша М. «Казка вчить як на світі жить». Казка як інструмент для формування цілісної особистості / М. Кваша // Українська мова та література : Всеукраїнська газета для вчителів. – 2011. – № 25-27. – С. 11-17.
6. Мелетинский Е.М. Миф и сказка [Електронний ресурс] / Е.М. Мелетинский // Фольклор и этнография. – Л.: Наука, 1970 – 256 с. – Режим доступу: http://vk.com/doc-39153710_123756017?dl=70df7e83077dc6dddf
7. Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2 т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М. Советская энциклопедия, 1991-1992. – Т.2. – 719 с.
8. Овдійчук Л.М. Жанрово-стильові особливості сучасної авторської казки / Л.М. Овдійчук // Літератури світу: поетика, ментальність, духовність. Збірник наукових праць. Випуск 4. – Кривий Ріг: НВП Інтерсервіс, 2014. – С. 220-227.
9. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. О. Галича. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 28.11.2014 р.
Рекомендовано до друку к.ф.н., доцентом Деркачовою О.С.,
д.ф.н., професором Сабат Г.П. (м. Дрогобич)*

LITERARY FAIRY-TALE IN CONTEXT OF STUDY RESEARCHES OF LITERATURE

O. V. Dybovska

*PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;
department of Ukrainian literature; 76000, Ivano-Frankivs'k,
Shevchenko str., 57; ph. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

The article presents the personalities of literary tales researchers and considered the main directions of their research. The concepts of “fairy tale” and “literary fairy tale” are determined. Generalized concepts of storytellers and its causes are analyzed.

Key words: “fairy tale”, “literary fairy tale”, “storytellers”, “tales researchers”.